

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

«___» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
за освітньою програмою професійного спрямування
«Муніципальне підприємництво»
на тему: **«РОЗРОБКА ПРОГРАМ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ**
ПРИСУТНОСТІ БІЗНЕСУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ)»

Виконавець:

студентка ФЕУП

Шундровська Дарина Денисівна _____

Науковий керівник:

д.е.н., професор

Траченко Людмила Анатоліївна _____

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ПРИСУТНОСТІ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	5
1.1.Розвиток територій присутності бізнесу як рушійна сила економіки країни. 5	
1.2. Фактори та умови розвитку територій присутності бізнесу.....	13
1.3. Методи та критерії оцінки розвитку територій присутності бізнесу	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ПРИСУТНОСТІ БІЗНЕСУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	26
2.1. Розвиток територій присутності бізнесу в Україні під час воєнного стану. 26	
2.2. Оцінка розвитку території присутності бізнесу в Одеській області.....	39
2.3. Місце Одеської області за показниками розвитку території присутності бізнесу серед регіонів України	55
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ПРИСУТНОСТІ БІЗНЕСУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	70
3.1. Підходи до вирішення проблем розвитку територій присутності бізнесу в Одеській області	70
3.2. Обґрунтування програм розвитку територій присутності бізнесу в Одеській області.....	78
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи. Процес глобалізації світової економіки запровадив нові моделі та змінив рівень відповідальності за місцевий розвиток. Глобалізація світової економіки призвела до підвищення ролі громад у місцевому та національному економічному розвитку. Завершення процесу реформування децентралізації та автономії та ефективного впровадження універсального принципу місцевої автономії підніме відповідальність лідерів громад за розвиток на інший рівень.

Підвищення економічної конкурентоспроможності Одеської області та створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва стало одним із пріоритетів регіону. Тому актуальним є вивчення конкретної ситуації розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва в Одеській області та формування ефективної політики щодо їх функціонування.

Слід зазначити, що дослідженню питання розвитку території присутності бізнесу в Україні займалися багато вчених, зокрема: Варналій З.С., Переверзева А.В., Куценко Т.Ф., Бондарук Т.Г., Сментина Н.В., Захарченко Н.В., Добрава Н.В., Траченко Л.А. та інші. Водночас недостатньо вивченим є питання розвитку територій присутності бізнесу саме в Одеському регіоні. Тому вважаємо, що обрана тема для дослідження є досить актуальною.

Метою кваліфікаційної роботи є узагальнення теоретичних аспектів існування та розвитку територій присутності бізнесу в Україні, а також розробка напрямків щодо подальшого його розвитку в Одеській області.

Основними завданнями кваліфікаційної роботи є такі:

1. Дослідити розвиток територій присутності бізнесу як рушійна сила економіки країни.
2. Розглянути фактори та умови розвитку територій присутності бізнесу.
3. Навести методи та критерії оцінки розвитку територій присутності бізнесу.

4. Проаналізувати розвиток територій присутності бізнесу в Україні під час воєнного стану.

5. Оцінити розвиток територій присутності бізнесу в Одеській області.

6. Визначити місце Одеської області за показниками розвитку територій присутності бізнесу серед регіонів України.

7. Навести підходи до вирішення проблем розвитку територій присутності бізнесу в Одеській області.

8. Обґрунтувати програми розвитку територій присутності бізнесу в Одеській області.

Об'єктом дослідження є розвиток територій присутності бізнесу в Одеській області.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти розвитку територій присутності бізнесу.

Інформаційною базою дослідження слугували наукові праці українських і закордонних фахівців, законодавчі та нормативні документи, дані державної служби статистики України та Одеської області, аналітичні розрахунки автора, які виконано у процесі проведення дипломного дослідження.

В ході дослідження використовувалися такі методи: теоретичного узагальнення; класифікації; аналізу та синтезу; порівняльного аналізу; статистичного; графічний та інші.

Кваліфікаційна робота включає вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел. Обсяг роботи – 110 сторінок. Містить 15 таблиць, 31 рисуноків, список використаних джерел – 68 найменувань та 2 додатки.

Публікації: За результатами виконання кваліфікаційної роботи магістра опубліковано 1 статтю: Шундровська Д.Д., Траченко Л.А. Актуальні напрями розробки програм розвитку територій присутності бізнесу в Україні. Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22-23 вересня 2022 р.). Одеса, 2023. С. 548-550.

ВИСНОВКИ

1. На основі проведених досліджень теоретичних аспектів створення територіальних громад було виявлено, що територіальна громада – це мешканці, які живуть у постійній гармонії з навколишнім середовищем у селі, селищі, місті, всіх які незалежні один від одного і мають єдиного адміністративного керівника — сільську раду.

Територія присутності бізнесу - це територія, де (або поблизу якої) діє підприємство і яка піддається впливу даного підприємства, а населення і владні структури пов'язані і безпосередньо впливають на її функціонування.

2. Розглянуто фактори, що впливають на розвиток присутності бізнесу на території: нормативно-правове забезпечення, законодавчі норми діяльності територіальних утворень та інституційне забезпечення. Для розвитку бізнес-присутності території необхідні такі дії: дії, спрямовані на створення іміджу громади – позиціонування території; створення привабливої території, яка б залучала інвестиції та зовнішні ресурси (новий бізнес); підтримка діючого малого та середнього бізнесу, а також розвиток трудових ресурсів, людського капіталу.

Реалізація цих заходів, які мають економічний вплив на громаду, задовольнить усіх учасників процесу, оскільки між населенням і підприємством існує прямий зв'язок, тобто циклічна система, залежна одне від одного.

3. Наведено методи, які використовуються для оцінки розвитку території присутності бізнесу – це збори об'єднаної територіальної громади; інвентаризація ресурсів; опитування; фокус – групи; SWOT-аналіз.

4. Проаналізувавши розвиток територій присутності бізнесу в Україні під час воєнного стану дійшли висновку, що 14% середніх підприємств і 15% великих підприємств частково переїхали в громади, де бізнесу було безпечніше. Недивлячись на застій у лютому 2022 року, показники свідчать про відновлення та активність бізнесу в громадах області. З березня по вересень 2022 р. зареєстровано майже 150 тис. нових підприємств.

Загальні доходи бюджету територіальної громади за вісім місяців 2022 року зросли на 10,6% порівняно з відповідним періодом 2021 року. До того ж, у структурі загальних коштів місцевих бюджетів у серпні 2022 року надходження податку на доходи фізичних осіб становили 66,7%. Зростання доходів за цим показником, починаючи з березня 2022 року, зумовлене рекордним зростанням грошових виплат військовослужбовцям.

З іншого боку, надходження податку на доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати суттєво впали з березня 2022 року і нині нижчі за рівень аналогічного періоду 2021 року. Тому активності підприємницьких установ у формуванні бюджетів громад на території України під час 2022 року не спостерігалось.

Насамкінець, підсумуємо бізнес-проблеми територіальних громад у війсьній Україні. Основною проблемою функціонування та розвитку українських підприємств в умовах воєнного часу стала відсутність необхідної кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку та висока невизначеність ситуації в Україні.

5. Оцінено розвиток територій присутності бізнесу в Одеській області. Одеська область – регіон, який активно займається зовнішньоекономічною діяльністю. Одеська область є одним із найперспективніших регіонів України з величезним потенціалом розвитку більшості галузей промисловості та якісною підготовкою трудових ресурсів.

Оцінені переваги Одеської області полягають у її чудовому географічному розташуванні, розвиненій і розгалуженій інфраструктурі, туристично-відпочинковий потенціал та розвинена мережа природно-заповідних територій, величезний виробничий потенціал, продовження процесу інтеграції з ЄС надає експортоорієнтованим компаніям можливість географічного розширення та збільшення квот на експорт української продукції (товарів) до країн ЄС, наявність достатньої кількості земель для будівництва СЕС та успішний розвиток генерації альтернативної енергії (АЕС, ВЕС),

величезний культурний потенціал становить велика кількість культурно-мистецьких установ, пам'яток архітектури та історії.

Але при цьому є й слабкі сторони області, а саме: високі ціни на енергетичні ресурси, залежність від імпорту обладнання та сировини для промислового виробництва, відсутність фінансування державою інноваційних розробок, виснаження та втрата родючості ґрунтів, зношеність доріг місцевого значення, низький рівень екологічної освіти та культури населення, незадовільний стан очисних споруд, забруднення водних басейнів, погана туристична інфраструктура на землях рекреації.

6. Визначено місце Одеської області за показниками розвитку території присутності бізнесу серед регіонів України.

Місцевий бюджет області на 2022 рік складає близько 6,3% місцевого бюджету України, займаючи четверте місце за обсягом бюджету та шосте місце в Україні за темпами зростання середньодушових доходів місцевих бюджетів, доходи на 1 жителя становлять 6700 грн, що на 1300 грн. вище середньоукраїнського (середній показник по Україні – 5400 грн).

Загалом у 2022 році виконання місцевих бюджетів відрізняється від державного. Без урахування запозичень та фінансування у 2022 році доходи місцевих бюджетів перевищують видатки на 70,8 млрд гривень. Але все ще залишається багато викликів: усунення дисбалансу між різними рівнями розвитку громад, забезпечення стабільного розвитку, відновлення пошкодженої інфраструктури, уточнення розподілу повноважень на всіх рівнях та підтримка демократичного прийняття рішень.

Щороку бюджети громад області демонструють найвищі показники зростання доходів, що вкотре підтверджує дієвість та результативність реформ, які проводяться на місцевому рівні. Отримавши владу на районному рівні, громади області продемонстрували, що вміють ефективно розпоряджатися та примножувати отримані фінансові ресурси під час воєнного стану.

7. Наведено підходи до вирішення проблем розвитку територій присутності бізнесу в Одеській області.

Вважаємо, що місцевий економічний розвиток має стати ключовим напрямком діяльності громад, а поточним пріоритетом органів влади має бути максимізація ефективності управління ресурсним потенціалом відповідних територій. Рекомендуємо Одеській обласній раді надати фінансову підтримку малому та середньому підприємству. Підприємства середнього бізнесу отримають фінансову підтримку за програмою, витрати на яку несе бюджет територіальної громади Одеської області, для чого створено тендерний комітет, склад якого затверджено розпорядженням міського голови.

Програма соціально-економічного розвитку Одеської області повинна враховувати характер економічних, соціальних та екологічних проблем, забезпеченість природними ресурсами, науковий і трудовий потенціал, розвиток промисловості, сільського господарства, сфери послуг, можливість розширення економічного співробітництва. Було також запропоновано три сценарії розвитку Одеського регіону: оптимістичний (прогнозування сприятливих умов для розвитку), реалістичний (найвищі очікування), песимістичний (несприятливі умови для розвитку).

8. Запропоновано зосередитися на реалізації проекту «Глобалізація туристичного та культурного середовища та інфраструктурний розвиток», як найважливішого для Одеської області. Він містить три напрями: потужний туристичний потенціал; культурний генофонд населення; якісний інфраструктурний розвиток.

Реалізація цього проекту сприятиме досягненню наступних результатів: зростання кількості об'єктів інфраструктури у сфері туризму; збільшення туристичних потоків та кількості відвідувачів туристичних об'єктів області; задоволення культурних потреб населення та забезпечення рівного доступу громадян до культурних послуг незалежно від місця проживання; збереження та відновлення об'єктів історико-культурної спадщини; покращення стану автомобільних доріг загального користування та штучних споруд на них; підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. 2 вид. випр. і доп. К.: Знання, 2003. 303 с.
2. Парамзіна Т.В. Організаційні та правові аспекти створення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. №6.
3. Переверзева А.В. Критеріальні ознаки формування об'єднаних територіальних громад: національні особливості та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2018. Вип. 22. С. 217–220.
4. Куценко Т.Ф., Дударенко Є.Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. *Економіка та держава*. 2017. № 3. С. 19–23.
5. Саєнко П.О. Теоретичні засади формування стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади. *Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання*. Мукачівський державний університет. 2016. Вип. 7. С. 594–598.
6. Римкіна М. Дефініція категорії «Соціально-економічний розвиток підприємства». *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. №1. С. 440–453.
7. Lawrence G. McMillan. *McMillan on Options*, 2011. 672 p.
8. Laurie Mook, Jack Quarter, Betty Jane Richmond. *What Counts: Social Accounting for Nonprofits and Cooperatives* 2nd edition (Sigel Press, London, 2007), p.17.
9. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання / Воротіна ЛІ І. та інші. Київ: Видавництво Європейського університету, 2002. 307 с.

10. Дем'янишин В. Г. Бюджетна доктрина держави: детермінізм фінансової науки та бюджетної політики. *Вісник економічної науки України*. 2008. № 1. С. 17-21.

11. Васильєва Н.В. Податковий механізм забезпечення місцевого економічного розвитку територій в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 75-78

12. Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні. 2009. URL: http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1242/1/Mon_Bondaruk.pdf

(дата звернення: 9.10.2023)

13. Круглашов А., Бурега В. Здобутки і труднощі в реалізації децентралізації влади в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 9(2).

14. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200001.pdf>

(дата звернення: 9.10.2023)

15. Підліснюк В. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник. К.: Видавництво СПД «Ковальчук», 2005. с.88

16. Ільченко Н. В. Розвиток територіальної громади: сутність та підходи (зарубіжний огляд). *Журнал науковий огляд*. № 8 (18), 2015.

17. Zakharchenko N., Horbachenko S., Hrinchenko R., Topalova I., Fialkovska A. Formation principles of the organizational and economic management mechanism of the regional enterprise's creative potential. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2021. No 4(39), P. 405–414.

18. Ільченко Н. В. Розвиток територіальної громади: сутність та підходи (зарубіжний огляд). *Журнал науковий огляд*. № 8 (18), 2015.

19. Rh. Phillips, R. H. Pittman An introduction to community development. NY: Routledge, 2009. 363 p.

20. Про захист персональних даних: Закон України від 27.10.2022 № 34, ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 9.10.2023)

21. Стан та потреби бізнесу за оцінкою органів місцевої влади – дослідження. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16597> (дата звернення: 9.10.2023)
22. Бізнес в умовах війни. Як змінювалось самовідчуття підприємців з березня – п'ять найважливіших показників в одній інфографіці. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajinskiy-biznespokrashchiv-ocinku-finansovoji-stiykosti-opituvannya-yeba-infografika-50262837.html> (дата звернення: 9.10.2023)
23. Розвиток під час війни: 5 головних проблем українського бізнесу. URL: <https://mind.ua/openmind/20260808-rozvitok-pid-chas-vijni-5-golovnih-problem-ukrayinskogo-biznesu> (дата звернення: 9.10.2023)
24. Всупереч обставинам: Як український бізнес процвітає під час війни. URL: <https://www1.payoneer.com/ua/resources/defying-the-odds-how-ukrainian-businesses-thrive-during-war/> (дата звернення: 9.10.2023)
25. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 9. 26 вересня 2022 р. Міжнародна організація з міграції ООН. URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R9_IDP_FINAL_UKR%20version%20%281%29.pdf (дата звернення: 9.10.2023)
26. Економіка громад і регіонів в умовах воєнного стану та пріоритети їх повоєнного розвитку. Агенція місцевого екон. розвитку Яворівщини. 2022. URL: <http://amer.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/ECONOMYOF-COMMUNITIES-AND-REGIONS.pdf> (дата звернення: 15.10.2023)
27. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> (дата звернення: 15.10.2023)
28. Індекс активності бізнесу UBI. URL: <https://forbes.ua/news/biznes-ochikue-zbilshennya-оборотiv-na-tli-vtomi-vid-neviznachenosti-doslidzhennya-advanter-group-17082023-15467> (дата звернення: 15.10.2023)

29. Паспорт Одеської області. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105> (дата звернення: 15.10.2023)
30. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <http://od.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2023)
31. Місцева економіка в умовах війни та повоєнного відновлення: 60 громад пройшли навчання від U-LEAD. URL: <https://u-lead.org.ua/news/92?fbclid=IwAR34ebd7x8y3QRxi5DG15cwTsZULbypnITm2FDla4kyuiILmjqrUz6ZzUBg> (дата звернення: 20.10.2023)
32. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеського регіону. URL: https://omr.gov.ua/images/File/DODATKI2013/Strategiya_Odessa_Ukr.pdf (дата звернення: 20.10.2023)
33. Стратегія розвитку Одеської області на період 2021-2027 роки. URL: <https://oda.od.gov.ua/statics/pages/files/5e4e655ff2e7e.pdf> (дата звернення: 20.10.2023)
34. Дослідження стану українського бізнесу під час війни: як себе почувають середні, малі та великі компанії. Kyivstar Business Hub. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/doslidzhennya-stanu-ukrayinskogo-biznesu-pid-chasvijny-yak-sebe-pochuvayut-seredni-mali-ta-velyki-kompaniyi/> (дата звернення: 30.10.2023)
35. Ukraine situation. UNHCR revised supplementary appeal 2022. Addendum for increased requirements in Ukraine. Oct., 2022. URL: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-supplementary-appeal-2022-addendum> (дата звернення: 30.10.2023)
36. Дорош С., Зануда А. Пів року війни Росії проти України у 10 цифрах. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62610639> (дата звернення: 30.10.2023)
37. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 8 місяців 2022 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15570> (дата звернення: 30.10.2023)
38. Мінфін: У 2022 році до загального фонду місцевих бюджетів надійшло майже 400 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u->

[2022-rotsi-do-zahalnoho-fondu-mistsevykh-biudzhativ-nadiishlo-maizhe-400-mlrd-hrn](#) (дата звернення: 30.10.2023)

39. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105> (дата звернення: 30.10.2023)

40. Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhativ> (дата звернення: 01.11.2023)

41. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області за 2022 рік. URL: https://uvp.od.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/PROYEKT_ZVIT_PSER_za_2022_rik.pdf (дата звернення: 01.11.2023)

42. Соціально-економічний та культурний розвиток. URL: <https://oda.od.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/> (дата звернення: 01.11.2023)

43. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія / С.М. Серьогін та ін. ; за заг. та наук. ред. С.М. Серьогіна, Ю.П. Шарова. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.

44. Топ-10 проблем, що заважають відновлювати та розвивати бізнес в Україні. URL: <https://news.finance.ua/> (дата звернення: 01.11.2023)

45. Труднощі з логістикою та відтік персоналу – головні виклики бізнесу в регіонах. URL: <https://eba.com.ua/trudnoshhi-z-logistykoju-ta-vidtik-personalu-golovni-vyklyky-biznesu-v-regionah/> (дата звернення: 01.11.2023)

46. Основні економічні тенденції у вересні 2022 року (за результатами Нового щомісячного опитування підприємств) / Ін-т екон. дослідж. та політ. консультацій. Київ. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7007> (дата звернення: 10.11.2023)

47. Майже 150 тисяч сміливих бізнесів відкрилося з моменту вторгнення РФ. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/brave-business-in-war> (дата звернення: 10.11.2023)

48. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2023)

49. Ковальчук Ю.М. Щодо поняття об'єднаної територіальної громади як елемента правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2017. № 29. С. 87–90.

50. Корольова Т.С. Інструментарій місцевого економічного розвитку: теорія, методологія, практика: монографія. Київ, 2021. 413 с.

51. Сушкова О., Осадчий Є. Оцінка впливу малого та середнього бізнесу на економічний розвиток та фінансову спроможність територіальних громад різних рівнів в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 2 (26). С. 141–153.

52. Trachenko L., Lazorenko L., Maslennikov Ye., Hrinchenko Yu., Arsawan I.W.E., Koval V. Optimization modeling of business processes of engineering service enterprises in the national economy. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 4. P.165-171. (in Scopus).

53. Trachenko L., Pudychева H., Koshelok H., Gorlova O. Neskhodovskyi I., Sedikov D. Applying optimization models for the formation of the management system of business processes. *Intellectual economics*. 2021. № 15 (2). P. 96-112. (in Scopus).

54. Траченко Л.А. Сучасне управління бізнесом: оцінка відмінностей за концепцією TQM та міжнародними стандартами. *Вісник НУБГП. Серія «Економічні науки»*. 2021. Вип. 4 (96). С. 231-241.

55. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentariiekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini> (дата звернення: 10.11.2023)

56. Релокація бізнесу: у безпечні регіони переміщено вже 678 підприємств. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 10.11.2023)

57. Опитування українського бізнесу. Gradus Research Company. Лип. 2022 р. URL:

https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes_Ukrainian_Business_Survey.pdf

(дата звернення: 10.11.2023)

58. Траченко Л.А. Сучасне управління бізнесом: оцінка відмінностей за концепцією TQM та міжнародними стандартами. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2021. Вип. 4 (96). С. 231-241.

59. Фіалковська А. А. Забезпечення підтримки та розвитку підприємництва в умовах глобальних викликів. *Економічні інновації*. 2021. Том 23, Випуск 3 (80). С. 362-372.

60. .

61. Васильєва Н.В. Податковий механізм забезпечення місцевого економічного розвитку територій в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С.75-78.

62. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.11.2023)

63. Ахновська І.О., Ахновський Д.В. Сутність та характерні риси корпоративного міста. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2022. Том 33(72). №2. С.99-105.

64. Болгов В.Є. Соціологічні аспекти економіки в умовах війни, виклики та можливості для України. *Вісник науки та освіти. Серія «Соціологія»*. №3 (3), 2022 р., С. 258-268.

65. Ділова громадськість ініціює прийняття Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу. URL: <http://www.uspp.org.ua/news/2317.dilova-gromadskist-iniciyupriynyattya-nacionalnoi-/strategii-socialnoi-vidpovidalnosti-biznesu.htm> (дата звернення: 10.11.2023)

66. Конюхов Ю. М. Механізм реалізації стратегії сталого соціально-економічного розвитку. *Агросвіт*. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. 2015. № 17. С. 64–68.

67. Шибанін В. С., Кормишкін Ю. А. Роль підприємництва у формуванні територіальних громад. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Вип. 4. С. 3–11.

68. Andreichenko, A., Zakharchenko, N., Zhadanova, Yu., Korolova, O., Navolska, N. Conceptual model of macro-regulation of social-economic relations in the conditions of innovative-investment development of Ukraine. *Збірник наукових праць "Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики"*. Харків, 2021. Випуск 1 (36). С. 272-280.

69. Horbachenko S., Syvolap L., Nikitchenko S., Revenko A., Riabeka Y. Innovative development of Ukraine's economy. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2021. No 3 (38). P. 397-409.